# HUQUQIY REALLIKNI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOIY INSTITUTLARNING ROLI

**Botirov Muzaffar Shodmonovich**
Guliston davlat universiteti katta o‘qituvchisi

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada yangi O‘zbekiston sharoitida huquqiy real-llikni rivojlantirish, ijtimoiy institutlarning bu yo‘nalishdagi roli, fuqarolarning xuquqiy ong va huquqiy madaniyatini rivoj-lanish tendentsiyalari davlat va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni falsafiy-huquqiy, nazariy jixatdan yoritilishiga xarakat o‘ilingan.

**Kalit so‘zlar:** huquq, globallashuv huquqiy realllik, xuquqiy ong, huquq falsafasi, qonun, ijtimoiy institutlar, huquqiy norma, pragmatik yurisprudentsiya, realistik.

Globallashuv jarayoni, odamlarning o‘z huquqlarini ko‘proq o‘z mulki deb bilishi va ularni talab qilishdan ko‘ra himoya qilishga intilishi, tsvilizatsiyalararo muloqot va turli fikrlar, fuqarolik jamiyati va bag‘rikenglik tushunchalari inson huquqlari sohasiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazdi. “Fuqarolik jamiyati” tushunchasining falsafiy va tarixiy asoslari nisbatan yaqin davrlarga borib taqaladi. Evropada (ayniqsa, G‘arbiy Evropada) qanday qilib ijtimoiy hayot kechirish mumkinligini oydinlashtiruvchi tahliliy vosita sifatida paydo bo‘lgan fuqarolik jamiyati tushunchasi turli bosqichlarni bosib o‘tdi va o‘zining zamonaviy ma’nosiga erishdi.

XX-asrning 80-90-yillaridan ilmiy adabiyotlarda “globallashuv” atamasi keng qo‘llanila boshlandi. Biroq globallashuv tushunchasi, uning predmeti, kelib chiqishi, tarixiy ildizlari va mazmuni haqida aniq fikr mavjud emas. XX-asrning 60-70-yillaridan boshlab Rim klubida global muammolar muhokama qilindi. XX-asrning 80-90-yillaridan global-lashuvning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari, 90-yillaridan esa madaniy-tsvilizatsiya jihatlari o‘rganila boshlandi. Biroq fanda globallashuvning nazariy va metodologik asoslari to‘liq aniqlanmagan.

Globallashuv ham davom etayotgan tarixiy jarayon, dunyoning bir hillashuvi va universallashuvi, milliy chegaralarning “o‘chirilishi”, bilimlar va tsvilizatsiyalarning o‘zaro ta’siri va boshqalar[1] .

Globallashuv - bu insoniyat tsvilizatsiyasining asoslari bilan bog‘liq bo‘lgan universal muammolarning paydo bo‘lishi va tushunilishi, shuningdek uning rivojlanishining barqaror ijtimoiy modelini yaratish va ularni hal qilish usullarini izlash bilan bog‘liq bo‘lgan obyektiv mavjudlik davri.

Ilmiy adabiyotlarda dunyoning globallashuvi va millatlararo huquqning sababiy bog‘liqligi haqida fikr mavjud (V. V. Luneev va boshqalar). Bu erda hal qiluvchi omil globallashuv, milliy usti esa uning natijasidir, deb ishoniladi. Globallashuvning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va huquqiy muammolarini tahlil qilmasdan turib, millatlararo huquqqa obyektiv baho berib bo‘lmaydi .

[1] Мировая политика и международные отношения в 1990-е годы // Взгляды американских и французских исследователей: Пер. с англ. и фр. / Под ред. М.М. Лебедевой, П.А. Цыганкова. М.: МГИМО(У) МИД РФ, 2001. 170 с.

"Globallashuv" (global-er) atamasi birinchi marta amerikalik tadqiqotchilar J.Maklin (1981), R.Roberson (1983) va T.Levit (1983) tomonidan qo'llanilgan[1].

Globallashuvning zamonaviy modeli ikki tomonlama xususiyatga ega. Demak, u bir tomondan jamiyat taraqqiyotining postindustrial bosqichiga o'tishning texnologik, axborot va integratsion asoslarini ifodalasa, ikkinchi tomondan, sanoat tsvilizatsiyasining so'nggi bosqichini ifodalaydi. Aksariyat tadqiqotchilar globallashuvni jamiyat taraqqiyotining postindustrial bosqichi sifatida asoslaydilar. "Postindustrial" atamasi ijtimoiy-gumanitar adabiyotlarda D.Bell nazariyasi paydo bo'lgunga qadar ham qo'llanilgan[2]. D.Bell birinchi marta postindustrializm nazariyasini to'liq taqdim etdi va uning kontseptual tomonlarini ochib berdi.

Hozirgi vaqtda huquq fanida globalistika deb ataluvchi yangi tendetsiya shakllanmoqda. Ular huquqiy globalistika nazariyasini yuridik adabiyotlarda[3] umumiy davlat va huquq nazariyasi, xalqaro huquq, axborot huquqi sohalarida siyosatshunoslik, sotsiologiya va iqtisod fanlari chorrahasida vujudga keladigan yangi ilmiy yo'nalish sifatida baholaydilar. Yuridik fanda global tadqiqotlar sohasida tadqiqotlar olib borish shakllangan global tuzilmalarning obektiv talablari bilan bog'liq. Biroq, ko'pchilik huquqshunos olimlar globallashuv jarayonini nazariy tushunishni ahamiyatsiz deb hisoblaydilar va uni rad etadilar[4].

Huquqning yangi sohalarining paydo bo'lishi bilan bir qatorda, globallashuv milliy davlatlar huquqida tub o'zgarishlarni keltirib chiqaradi va buning natijasida tartibga solish tizimining o'zaro ta'siri mexanizmini murakkablashtiradi. Mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik mexanizmi imkoniyatlarini faqat xalqaro huquqning ichki huquqdan ustunligi sharoitida ro'yobga chiqarish xalqaro huquq tamoyillari va normalari ta'sirida ichki huquqning tizimli ravishda o'zgarishiga olib keladi. Xalqaro munosabatlarning rivojlanishi, davlatlarning o'zaro bog'liqligi ortishi bilan imperativ normalarning qo'llanish sohasi ham kengayib boradi.

Globallashuv sharoitida huquqiy normalarni xalqaro va ichki miqyosda amalga oshirish mexanizmining ahamiyati ortib bormoqda, huquqning barcha sohalarida protsessual qonunchilik, huquqni differentsiallashtirish va unifikatsiya qilish rivojlanmoqda. Global jarayonlar natijasida qonunchilikning yangi sohalari (axborot, koinot, atrof-muhit, fan, texnika, intellektual mulk, tibbiyot, korporativ va boshqalar) vujudga kelmoqda.

Globallashuv sharoitida huquqning rivojlanish tendetsiyalaridan biri inson va fuqarolik huquqlari bilan bog'liq. Bu bir qancha konvensiyalarda (majburiy mehnatga yo'l qo'ymaslik, kamsitishning barcha shakllariga barham berish, inson huquqlari va asosiy erkinliklarini himoya qilish va boshqalar) belgilab qo'yilgan. Bular inson huquq va erkinliklariga oid qonunchilikning kengayish va rivojlanish tendetsiyasidan dalolat beradi. Globallashuv sharoitida huquqiy sohalarda maxsus-huquqiy va umumiy-huquqiy tartibga solish usullarini uyg'unlashtirish tendetsiyasi kuzatilmoqda.

Huquqiy reallikni rivojlantirishda ijtimoiy institutlarning roli globallashuv sharoitida ayniqsa katta. Oila, ta'lim, din, ommaviy axborot vositalari va hukumat kabi ijtimoiy institutlar huquqiy normalar va qadriyatlarni shakllantiradigan, amalga oshiradigan va o'zgartiradigan asosiy tuzilmalar bo'lib xizmat qiladi. Oila ko'pincha ijtimoiy normalar va huquqiy tamoyillarga ega bo'lgan shaxslar uchun birinchi aloqa nuqtasidir. Qonuniylik, adolat va huquqlarga oid qadriyatlar va xulq-atvor dastlab oilada singdiriladi.

Maktablar va universitetlar rasmiy huquqiy ta'lim beradi, talabalarga huquqiy tizim, huquq va majburiyatlarni o'rgatadi. Ushbu ta'lim shaxslarning huquqiy reallik va undagi roli haqidagi tushunchalarini shakllantiradi. Ta'lim muassasalari tanqidiy fikrlash va global huquqiy

---

[1] Коробейникова Л.А. Глобализация и духовность. Критическое осмысление современного процесса глобализации. Томск ТГУ 2016. - 102 с.

[2] Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество : опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. - Москва : Academia, 2004. - 783 с.

[3] Сорокин В.В. Право перед вызовами глобализма. - Барнаул : Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2013. - 152 с.

[4] Богатырев В. В. Глобализация позитивного права / В. В. Богатырев. // Российский следователь. - 2008. - № 19. -С. 19-30.

muammolardan xabardorlikni rivojlantiradi, talabalarni mavjud huquqiy me'yorlar bilan shug'ullanishga va ularga qarshi kurashishga undaydi.

Ommaviy axborot vositalari aholini huquqiy masalalar, sud ishlari va qonundagi o'zgarishlar haqida xabardor qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tarqatish jamoatchilikning huquqiy reallik haqidagi tushunchasi va tushunchasini shakllantiradi. Ommaviy axborot vositalari jahon miqyosida yangiliklarni yoritish orqali shaxslarni butun dunyo bo'ylab huquqiy o'zgarishlar va inson huquqlari muammolari bilan tanishtiradi, bu esa ichki huquqiy islohotlar va jamoatchilik fikriga ta'sir qiladi.

Hukumatlar qonunlarni yaratish va amalga oshirishda asosiy ishtirokchilardir. Globallashgan dunyoda ular siyosatni shakllantirishda xalqaro shartnomalar, kelishuvlar va standartlarni hisobga olishlari kerak. Hukumatlar xalqaro hamkorlik va huquqiy muvofiqlashtirish sa'y-harakatlari bilan shug'ullanadilar, masalan, Evropa Ittifoqida ko'rinadigan, chegaralar bo'ylab yaxlit huquqiy standartlarni yaratishga qaratilgan. Milliy va xalqaro tartibga soluvchi organlar qonunlar va me'yoriy-huquqiy hujjatlarning bajarilishini, jahon huquqiy standartlariga rioya etilishini va inson huquqlarini himoya qilishni nazorat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy institutlar huquqiy reallikning rivojlanishi va o'zgarishida, ayniqsa globallashuv sharoitida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular nafaqat shaxslarning huquqiy ongini va xulq-atvorini shakllantiradi, balki qonunlarni yaratish, sharhlash va qo'llashga ham ta'sir qiladi. Globallashuv milliy chegaralarni xiralashtirishda davom etar ekan, bu institutlarning o'zaro bog'liqligi va ularning huquq tizimlariga ta'siri yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ijtimoiy institutlar va huquqiy reallik o'rtasidagi dinamik o'zaro ta'sirni tushunish adolatli va yaxlit global huquqiy muhitni shakllantirish uchun juda muhimdir.

Huquqiy reallik ob'ektiv bo'lib, huquqiy munosabatlarga kirishuvchi shaxsning mavjudligini taqozo etadi, bu esa huquqiy ongni huquqiy reallikning ajralmas qismiga aylantiradi. Huquqiy reallikda huquqiy reallik aktuallashtiriladi, bu ikki tushunchaning o'zaro ta'siri va o'zaro ta'sirini bildiradi.

**Foydalanilgan adabiyotlar:**

1.Мировая политика и международные отношения в 1990-е годы // Взгляды американских и французских исследователей: Пер. с англ. и фр. / Под ред. М.М. Лебедевой, П.А. Цыганкова. М.: МГИМО(У) МИД РФ, 2001. 170 с.

2.Коробейникова Л.А. Глобализация и духовность. Критическое осмыс-ление современного процесса глобализации. Томск ТГУ 2016. - 102 с.

3.Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество : опыт социального прогнозирования / Даниел Белл ; Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. - Москва : Academia, 2004. - 783 с.

4.Сорокин В.В. Право перед вызовами глобализма. - Барнаул : Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2013. - 152 с.

5.Богатырев В. В. Глобализация позитивного права / В. В. Богатырев. // Российский следователь. - 2008. - № 19. -С. 19-30.

6.Основные характеристики глобализационного процесса и правовое измерение мира // Журнал Российского Права. - 2008. - № 3. - С. 89-96.